

УДК 21(100):614:021.89(477)

Володимир Зуб,
кандидат історичних наук,
в. о. завідувача відділу НБУВ

Зарубіжний досвід охорони праці бібліотекарів — важливій чинник удосконалення нормативно-правового забезпечення безпечної трудової діяльності у бібліотеках України

У статті розглянуто нормативно-правові документи з питань безпеки праці, охорони життя співробітників зарубіжних бібліотек та шляхи удосконалення документного ресурсу з охорони праці у вітчизняних бібліотечних установах.

Ключові слова: міжнародне законодавство з охорони праці, конвенції МОП, директиви ЄС, безпека і гігієна праці у зарубіжних бібліотеках.

За роки незалежності в Україні було ухвалено низку нормативно-правових актів, спрямованих на збереження та відновлення здоров'я, працездатності фахівців бібліотечної галузі. Водночас динамічний розвиток суспільства, докорінна трансформація бібліотечних технологій вимагає подальшого удосконалення, оновлення цього документного ресурсу.

Важливим напрямом поліпшення національної документної бази з охорони праці у вітчизняних бібліотечних установах є наближення її складників до міжнародних стандартів, розроблених МОП, ЄС, ВООЗ, ЮНЕСКО, УФЛА, положень нормативно-правових актів з охорони праці провідних країн світу.

Нині Україною ратифіковано більшість основних міжнародних та європейських документів у сфері прав людини, зокрема це Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права, Конвенція про захист прав людини та основних свобод, Європейська соціальна хартія (переглянута). Крім того, наша держава ратифікувала низку конвенцій Міжнародної Організації Праці (далі — МОП), що регулюють право людини на працю та її охорону [9].

Сьогодні в національному законодавстві, підзаконних актах і локальних нормативних документах враховано вимоги принципового документа у сфері охорони праці, а саме Конвенції МОП № 102 від 04.06.1952 р. "Про мінімальні норми соціального забезпечення" (ратифікована 2016 р.). Документ зобов'язує уряд, роботодавців забезпечити надання допомоги працюючим за дев'ятьма розділами соціального забезпечення: медичне обслуговування, виплати через хворобу, допомога по безробіттю, допомога по старості, допомога у випадках виробничого травматизму, допомога сімейна, допомога по вагітності, допомога по інвалідності, допомога у зв'язку з втратою годувальника [14].

Вивчається можливість приєднання України до міжнародних норм з дотримання сучасних вимог щодо виробничого середовища, безпеки та гігієни праці, задекларованих у Конвенціях № 148, 155, 161 [10; 11; 13].

Зокрема, згідно з Конвенцією МОП № 148 "Про захист працівників від професійного ризику, спричиненого забрудненням повітря, шумом та вібрацією на робочих місцях" від 20.06.1977 р. передбачено здійснення низки заходів, які безпосередньо стосуються забезпечення належних умов праці бібліотекарів. В документі важливо виокремити пункт щодо обов'язкового попереднього медичного обстеження перед призначенням на роботу та періодичні огляди працівників, що необхідно імплементувати у вітчизняне законодавство. Сьогодні попереднє медичне обстеження перед призначенням на роботу та періодичні огляди у вітчизняних бібліотеках передбачені лише для певних категорій співробітників, здебільшого тих, що заняті на роботах з підвищеною небезпекою [10].

У Конвенції МОП № 155 "Про безпеку та гігієну праці" від 22.06.1981 р. визначено участь кожного члена організації, відповідно до національних умов і практики, у розробленні періодичних переглядів, удосконаленні національної політики в галузі безпеки, гігієни праці та виробничого середовища. А мета такої політики — "попередити нещасні випадки і ушкодження здоров'я, що виникають у процесі роботи, або пов'язані з нею, зводячи до мінімуму, наскільки це можливо, причини небезпек, властивих виробничому середовищу" (ст. 4). У документі наголошено (ст. 11) на обов'язковій щорічній публікації інформації про всі нещасні випадки на виробництві, професійні захворювання, ушкодження здоров'я, які виникли у процесі роботи або через неї, та про вжиті заходи, спрямовані на їхнє недопущення у майбутньому.

У Конвенції проголошено основні принципи діяльності органів з охорони праці, серед яких головним координатором зусиль виступає держава. Міжнародна практика свідчить, що тільки вона може узгоджувати їхні дії, визначати роль підприємства, організації, бібліотеки у забезпеченні сприятливих умов праці.

Варто зазначити, що низку вимог цього законодавчого акту вже втілено в колективних договорах бібліотек України [11].

У Конвенції МОП № 161 "Про служби гігієни праці" від 26.06.1985 р. передбачено створення на виробництві служби гігієни праці, яка має виконувати здебільшого профілактичні функції, надавати консультації роботодавцям, працівникам та їхнім представникам на підприємстві з питань:

а) формування здорового виробничого середовища, яке не шкодитиме фізичному чи психічному здоров'ю співробітників;

б) пристосування трудових процесів до здатностей працівників з урахуванням стану їхнього фізичного й психічного здоров'я.

У документі наголошено, що служби гігієни праці мають бути багатопрофільними. Їхній склад визначає характер обов'язків, які вони виконують. Ці підрозділи тісно співробітничать з іншими службами підприємства, насамперед з тими, що опікуються медичним обслуговуванням.

Зауважимо, що персонал структур, які надають послуги у галузі гігієни праці, повинен мати повну професійну незалежність від роботодавців, працівників та їхніх представників.

Фахівці служб гігієни праці зобов'язані інформувати про усі випадки захворювань серед працівників і невиходити на роботу за станом здоров'я. Адже це дає змогу з'ясувати залежність між причинами захворювання або невиходу на роботу і шкідливими для здоров'я чинниками, пов'язаними з конкретним робочим місцем.

Запровадження служби гігієни праці потребують і вітчизняні бібліотечні установи. Її склад, характер діяльності, функціональне навантаження мають визначати профіль бібліотеки, чисельність її трудового колективу. Важливо передбачити тісну співпрацю такої структури з іншими службами книгозбірні, насамперед з тими, що опікуються обслуговуванням відвідувачів, забезпечують роботу харчоблоку тощо [13].

Серед документів Європейського Союзу, які можуть збагатити зміст вітчизняних стандартів охорони праці бібліотечних працівників, виокремимо такі:

— директива Ради "Про запровадження заходів щодо поліпшення безпеки і гігієни праці" від 12 червня 1989 р., № 89/391/ЄЕС, що має поширюватися на всі сектори діяльності: як державні, так і приватні (промисловий, сільськогосподарський, комерційний, адміністративний, обслуговуючий, освітній, дозвільний тощо). Вона містить загальні принципи стосовно попередження виробничих ризиків, охорони праці та здоров'я працівників [24];

— директива Ради "Про мінімум вимог до безпеки та гігієни робочих місць" від 30 листопада 1989 р., № 89/654/ЄЕС — перший спеціальний директивний документ, в якому встановлено мінімум вимог до безпеки та гігієни праці на робочих місцях [25];

— директива Ради "Про мінімальні вимоги щодо безпеки та охорони здоров'я працівників на робочому місці під час використання робочого обладнання" від 30 листопада 1989 р., № 89/655/ЄЕС зобов'язує роботодавця (ст. 2) вживати усіх необхідних заходів, які гарантують, що робоче устаткування підприємства або організації відповідає тій роботі, яка має бути виконана, або належним чином адаптоване для цієї мети, і може використовуватися працівниками без шкоди для їхньої безпеки або здоров'я [26];

— у директиві Ради "Про мінімум вимог до забезпечення показників безпеки та гігієни праці" від 24 червня 1992 р., № 92/58/ЄЕС передбачено використання показників безпеки та гігієни праці в тому разі, якщо за допомогою засобів колективного захисту чи інших заходів, методів,

процедур неможливо уникнути чи зменшити до необхідного рівня загрозу ризику або забезпечити наявність таких показників на відповідних місцях (ст. 3).

Згідно зі ст. 7 згаданої директиви, працівники або їхні представники мають бути поінформовані про всі заходи, яких слід вживати відповідно до показників безпеки та гігієни праці. Крім того, працівникам потрібно надавати відповідні інструкції, зокрема у вигляді спеціальних вказівок, пов'язаних із показниками безпеки та гігієни праці [27].

Варто зазначити, що низку показників безпеки та гігієни праці, визначених директивами Ради Європейського Союзу, вже використовують у вітчизняних нормативно-правових актах та локальній бібліотечній документації (положеннях з питань охорони праці, колективних договорах, угодах, інструктивно-методичних матеріалах та ін.).

У контексті подальшого удосконалення документного ресурсу з питань охорони праці у вітчизняних бібліотеках варта уваги нормативно-правова база з цих питань, сформована у країнах далекого і близького зарубіжжя.

Зауважимо, що на Заході ще у 1970-х рр. почали відходити від використання компенсаційного механізму за допомогою пільг і компенсацій за роботу в небезпечних і шкідливих умовах. Нині за кордоном всіляко стимулюють економічну зацікавленість роботодавця у створенні безпечних і здорових умов праці. Такі підходи потрібно розробляти і нашим фахівцям. Адже лише у такий спосіб можливо покращити умови праці населення, усунути шкідливі виробництва (роботи з підвищеною небезпекою), запобігти травматизму, професійним хворобам.

Належну увагу питанням охорони праці в США приділяють віддавна. Нині правовою основою державної системи охорони праці є Федеральний закон "Про охорону праці", який набув чинності 1970 р. Цей законодавчий акт є обов'язковий до виконання на всіх американських підприємствах, організаціях, зокрема і в бібліотечних установах.

Значною мірою на вирішення питань, пов'язаних з поліпшенням умов праці, побуту, відпочинку бібліотечних працівників у США, орієнтовані федеральні нормативно-правові акти: "Закон про бібліотечне обслуговування" (1956) та "Закон про бібліотечне обслуговування і будівництво" (1965), розроблені й ухвалені з ініціативи та безпосередньої участі Американської бібліотечної асоціації.

Що важливо, американські вчені, представники OSHA наголошують на такій проблемі сьогодення, як інформаційне перевантаження людини. Цей чинник, згідно з результатами досліджень, провокує інформаційний стрес, призводить до нервових і серцевих розладів, перенапруження, збентеженості, розгубленості, викликає хворобу — так званий синдром інформаційної втоми. На жаль, вирішення цих складних питань навіть у США ще не має належного законодавчого або іншого нормативно-правового забезпечення.

Останнім часом у Сполучених Штатах значно жорсткішими стали правила техніки безпеки, яких мають чітко дотримувати у бібліотечних установах. Адже, як свідчать дослідження медиків, американські бібліотекарі, незважаючи на постійне зростання фінансування галузі (щорічні збільшення витрат на вентиляцію, кондиціонування, виробничу санітарію, гігієну, інформаційні технології тощо) мають професійні захворювання, серед яких алергічні, легеневі, грибкові. На думку фахівців, їх спричиняє праця у запиленних книгозховищах та безпосередньо з книгами, які є носіями небезпечних хімічних та біологічних речовин.

"Нормативи з безпеки праці та здоров'я для бібліотечного персоналу" Стенфордського університету США (Stanford University "Health and safety guidelines for library

staff") (2005) [29] забезпечують співробітників бібліотеки необхідною інформацією щодо наявних або можливих небезпек під час проведення робіт зі збереження та консервації колекцій тощо. У документі подано класифікацію типів забруднювальних речовин, що супроводжують бібліотечні колекції, а саме пил, який накопичується при переміщенні зібрань та є небезпечним для здоров'я людини; цвіль як форма пліснявих грибів, котрі часто спричиняють алергічні реакції у персоналу; комахи, гризуни тощо, які заражають колекції і можуть бути потенційними переносниками біологічної небезпеки (наприклад, хантавірус від гризунів).

Під час огляду та обробки колекцій працівники університетської бібліотеки зобов'язані неухильно дотримуватися встановлених правил і вдатися до запобіжних заходів (наприклад, використовувати повітряні очисники, різноманітні фільтри, портативні освітлювачі), обов'язково користуватися засобами індивідуального захисту (рукавички, лабораторний халат, захисні окуляри) і зберігати їх у чистому, сухому місці, далеко від хімічних речовин, бруду, вологи тощо; неухильно дотримувати правил гігієни. Згідно з Нормативами категорично заборонено вживати їжу та напої в місцях обробки бібліотечних фондів, необхідно мити руки або використовувати вологі серветки, знімати халати та інші засоби індивідуального захисту; для видалення пилу і цвилі використовувати вакуум при виході з робочої (шкідливої) зони. У документі визначено алгоритм дії при будь-яких надзвичайних ситуаціях (виявлення впливу вірусів або інших біологічних небезпек): працівники мають негайно припинити роботу і звернутися по допомогу.

Міністерство праці США постійно ініціює інноваційні підходи до виконання законів і програм, спрямованих на захист прав бібліотечних працівників. Фахівці Департаменту охорони здоров'я та соціальних служб систематично проводять дослідження з профілактики травматизму і професійних захворювань, уважно ставляться до виникнення нових небезпек у сучасній бібліотечній діяльності. У роботодавців активно формується мотивація щодо направлення підлеглих на навчання; з цієї метою держава пропонує велику кількість грантів, пільг тощо.

Отже, напрацьовані американськими фахівцями новаторські ідеї щодо охорони праці бібліотечних працівників варті уваги. Їхнє втілення на вітчизняних теренах лише сприятиме поліпшенню стану справ у цій сфері соціально-трудових відносин.

Питання охорони праці і здоров'я працівників бібліотечної галузі є невід'ємним складником соціальної політики провідних європейських країн. Наприклад, у Великій Британії цю галузь суспільно-трудових відносин регулює низка документів, що мають статус законів. Серед них "Закон про охорону здоров'я і безпеку праці на виробництві" ("Health and Safety at Work etc. Act 1974") (1974) [28], що має на меті захищати англійських працівників, у тому числі й бібліотечних, якщо виникає загроза їхньому здоров'ю через машини і устаткування, які працюють у відкритому режимі та потребують підвищеної уваги з погляду техніки безпеки, а також через наявність отруйних і вибухових речовин, підвищеного рівня шуму, забруднення атмосфери і недостатнього опалення та освітлення приміщень. Відповідно до цього закону, роботодавці зобов'язані забезпечувати навчання персоналу правил безпеки праці, контроль за дотриманням заходів з охорони праці і гарантувати безпеку встановленого обладнання.

Систему локальної документації з питань охорони здоров'я та безпеки праці найповніше розроблено у Британській бібліотеці. Її репрезентують, зокрема, "Правила Британської

бібліотеки з питань охорони здоров'я та безпеки праці" ("The British Library Health and Safety Policy") від травня 2013 р., "Політика безпеки Британської бібліотеки" ("British Library Security Policy") від березня 2012 р. та ін. (<http://www.bl.uk/>).

"Місцеві" документи повністю відповідають вимогам "Закону про охорону здоров'я і безпеку праці на виробництві" 1974 р., іншим нормативно-правовим актам, що діють у країні. А головне, засвідчують турботу суспільства про високий статус англійського бібліотекаря, якого, залежно від кваліфікації, прирівнюють або до професорсько-викладацького складу, або до вчителя середньої школи.

Правила Британської бібліотеки затверджує її керівник. Це доволі значний за обсягом і деталізований документ, в якому чітко визначено права та обов'язки з питань безпеки та охорони здоров'я керівників і підлеглих відповідно до вимог чинного законодавства.

Адміністрація книгозбірні спільно з відділом охорони здоров'я та безпеки праці (The Health and Safety Department) не лише здійснюють постійний моніторинг дотримання норм цих Правил, а й опікуються організацією охорони здоров'я та безпеки праці на кожному робочому місці.

Що характерно, Правила слід періодично переглядати та оновлювати за участі представників профспілок. У документі зазначено: "Британська бібліотека має моральні й юридичні зобов'язання гарантувати здоров'я, безпеку і добробут своїх працівників, запобігати нещасним випадкам, травмам та завданню іншої шкоди їх здоров'ю". Водночас усі бібліотечні працівники зобов'язані співпрацювати з установою з питань підтримання особистої безпеки та оточення, в іншому разі їх притягуватимуть до відповідальності.

Подібних приписів Правил Британської бібліотеки вкрай бракує документам з питань охорони праці у вітчизняних книгозбірнях. Такі положення мають бути внесені до колективних договорів, інструкцій структурних підрозділів та інших локальних документів.

У Правилах передбачено проведення навчання персоналу, що вже працює, так і нових співробітників, а також детально визначено порядок підвищення їхньої кваліфікації. Значну увагу приділено безпекам, пов'язаним з використанням робочого обладнання (ліфти вантажні і пасажирські, підйомники, ескалатори, ксерокси, комп'ютерні системи та ін.), підтриманню їх в безпечному робочому стані, випробуванням і перевіркам, а також безпекам, пов'язаним з роботою на висоті. Щоб запобігти нещасним випадкам з цих причин, у документі передбачено призначення відповідального спеціаліста, який зобов'язаний проводити оцінку ризику робіт на висоті, організувати безпечний доступ до робіт з підвищеною небезпекою та надавати відповідне обладнання.

Окрім того, у Правилах чітко визначено положення щодо порядку забезпечення працівників необхідними зручними, комфортними безкоштовними засобами індивідуального захисту, а також організації навчання з їх правильного використання та зберігання.

На відміну від вітчизняних книгозбірень, в яких інструкції з охорони праці має кожен структурний підрозділ, у Правилах Британської бібліотеки зазначені як загальні вимоги до охорони здоров'я, безпеки праці, так і спеціальні, відповідно до конкретного робочого місця. Наголошено на потребі збереження усіх робочих місць у належному стані, правильній експлуатації обладнання, механізмів. Чітко визначено терміни проведення їхнього ремонту та заходи щодо контролю за використанням та зберіганням небезпечних речовин і матеріалів, які застосовує бібліотечний персонал.

У Правилах визначено детальний алгоритм дій у разі нещасних випадків та інцидентів на роботі, а також порядок звітності стосовно нещасних випадків, хвороб, травм, пошкоджень майна та ін. Ця інформація має оперативного надходити до Національного інцидент контакт-центру.

Інший локальний документ, "Політика безпеки Британської бібліотеки" від березня 2012 р., має на меті захист персоналу, користувачів, майна та колекцій від потенційних загроз у сучасній діяльності. Безпека є головним чинником захисту IT-інфраструктури, інформації та підтримки безперервної роботи установи. Кожен член трудового колективу несе відповідальність за безпеку книгозбірні, її активи, фонди, а відповідальність за дотримання персоналом політики і процедур безпеки покладено на керівництво. У випадках, коли працівники книгозбірні навмисно порушують технології роботи, внутрішній розпорядок, до них застосовують дисциплінарні заходи.

У документі чітко визначено політику безпеки установи: безпечне середовище для всіх, хто працює або відвідує Британську бібліотеку та її сайти; захист колекцій від крадіжки, пошкодження або втрати; захист активів книгозбірні, у тому числі будівель, обладнання, IT-інфраструктури; захист операцій і послуг та підтримання їхньої безперервності.

Значний досвід успішної роботи у галузі охорони праці бібліотекарів має Фінляндія, що є зразком для багатьох країн Євросоюзу у цій сфері. Як відомо ще 1929 р. у цій державі було розроблено й ухвалено бібліотечний закон (до речі, один із перших на європейських теренах¹). Його положення не лише передбачали розбудову бібліотечної мережі країни, а й регулювали низку питань щодо покращення умов праці та відпочинку бібліотекарів. Документ, по суті, поклав край "недопустимо-нищенским ставкам и ничтожнейшим бюджетам" книгозбірень Фінляндії. Було значно розширено права Державної бібліотечної комісії, їй надавалися інспекторські повноваження. Певні зобов'язання закон покладав і на державу, яка мала сприяти установам у вирішенні питань з приміщеннями, їх належним опаленням, освітленням, обладнанням тощо.

Фінські фахівці були серед перших, хто заявив про потребу чітко дотримувати архітектурних вимог, принципів при організації безпечної бібліотечної діяльності. Варто згадати фінського архітектора А. Аалто. Нормативи, які він розробив, були реалізовані у Виборзі, коли архітектор зводив будівлю Міської бібліотеки. У фахових колах навіть набула поширення "аалтовська концепція галерейної бібліотеки" [3]. Учений виходив з вимог до функціональності приміщення: у створеній ним будівлі могла бути розміщена лише бібліотека, в якій майже не було книгосховищ. Книжковий фонд, згідно із задумом, мав перебувати у

відкритому доступі для читачів. Стелажі розташовано за принципом "галерейної бібліотеки", тобто всі книги розміщено так, щоб відвідувач міг дістати їх без особливих зусиль, без застосування додаткових пристроїв та й для бібліотекаря було передбачено чимало зручностей.

Книгозбірня у Виборзі виявилася бездоганною та безпечною і з екологічного боку, тому що для її будівництва та оздоблення використовували лише природні матеріали.

Із досвіду Фінляндії доцільно запозичити порядок розбудови бібліотечної мережі країни; нові підходи до врегулювання низки питань, пов'язаних із покращенням умов праці та відпочинку бібліотекарів; механізми застосування системи контролю за професійними ризиками, яку розробляють і впроваджують громадські об'єднання. Не варто ігнорувати також значну увагу фінів до архітектурного чинника у забезпеченні належних умов праці бібліотекарів.

Положення "Закону про виробниче середовище", прийнятого 1978 р., регулюють безпеку праці та здоров'я у всіх галузях суспільного виробництва Швеції, зокрема й у бібліотечних установах. У документі зазначено, що суб'єкти підприємницької діяльності несуть відповідальність за безпечні умови праці, навчання співробітників та їх попередження про небезпечність виробничих процесів. Конкретизують положення документа укази про виробниче середовище, які розробляє та затверджує Національне управління безпеки праці та здоров'я, підпорядковане Міністерству праці Швеції [15].

Охоплюючи і бібліотечну галузь, ці законодавчі акти передбачають неухильне виконання бібліотечними працівниками посадових інструкцій, технологічних вимог, вимог виробничої санітарії, гігієни праці. Директор бібліотеки несе персональну відповідальність за створення безпечних умов праці для підлеглих, за протипожежний захист, збереження бібліотечних фондів. Держава гарантує бібліотечним працівникам відповідні посадові оклади, пенсії, а також страхові виплати у разі травми, каліцтва, хвороби тощо.

Для бібліотечної сфери України особливо цінним є досвід шведських колег щодо захисту споживачів (насамперед бібліотекарів, читачів) від постійно зростаючого негативного впливу інформаційних технологій. Для захисту психіки людини під час роботи на персональних комп'ютерах шведські фахівці розробили науково обґрунтовані вимоги (стандарти) до обладнання, що входить до складу комп'ютерних систем. Сьогодні на стандарти якості дисплеїв Швецької конфедерації профспілок — TCO 92, TCO 95, TCO 99 — орієнтуються майже всі провідні фірми-виробники моніторів.

(Далі буде)

Надійшла до редакції 11 листопада 2016 року

¹ Лише десятки років по тому власне бібліотечне законодавство було розроблено в Угорщині — "Статут бібліотек" (1956) та Чехословаччині — "Закон про єдину систему бібліотек" (1959). Воно мало універсальний характер, торкалося різних аспектів бібліотечного будівництва в цих країнах, зокрема і питань забезпечення належних умов праці і відпочинку бібліотечних працівників.